

Covid-19 Pandemisi ve Ev Emekçisi Kadınlar

Fatmanur Yalçın

Giriş

Süregelen Covid-19 salgını, kamu sağlığına yönelik bir tehdit oluşturanın yanı sıra bireysel ve toplumsal yaşama pratiklerimize de doğrudan etki ediyor. Salgın sürecinin yarattığı belirsizliğin kamu düzenine de sirayet etmesiyle insan haklarının “olağan dışı” saydığımız zamanlarda devlet pratiğinde nasıl bir hale büründüklerini deneyimliyoruz.¹ Kamu sağlığını korumaya yönelik önlemlerle birlikte çalışma hayatı da yeniden şekillendi. Hem “karantina” uygulamalarının olduğu dönemde hem de “yeni normal” yaşadığımız bu dönemde çalışma koşullarının dönüştürülmesi toplumsal cinsiyete ve sınıfa dayalı ayrımcılıklara yol açtı. Evde kalmanın kişinin sağlığı için bir gereklilik arz ettiği bu günlerde evde kalamayan çalışanların emeği daha görünür bir hale geldi. Örneğin sağlık çalışanlarının, market, depo ve kargo çalışanlarının emeğinin günlük yaşantımız için ne kadar hayati olduğu fark edildi, fakat günlük yaşam pratiğinde emeği değersizleştirilen ve hatta ötekileştirilen ev emekçisi kadınlar ve onların hakları görmezden geliniyor. Ev içi hizmetlerin, ister ücretli bir ev emekçisi tarafından görülsün ister “ev kadını” tarafından görülsün, yalnızca kadın öznelliğiyle ilişkilendirilmesi başlı başına bir mesele iken² salgın sürecinde ortaya çıkan bu dezavantajlı ortamda kadının ev içi emeğinin istihdam ilişkileri, çalışma koşulları bağlamında bir mesele olarak ele alınmaması kabul edilemez. Gündelik yaşamın devam edebilmesi için ev emekçisi kadınların ifa ettiği ‘görev’ en az diğer iş kollarında faaliyet gösteren emekçilerinki kadar hayati bir önemi haiz olmasına rağmen ev hizmetlerinde ücretli çalışan kadınlar Covid-19 salgını süresince hakları güvence altına alınmayan dezavantajlı gruplardan birini oluşturmaktadır.

Cinsiyet ve Ev: Ev Kadını Kimdir?

Ev kavramı, kuşkusuz, fiziki bir yapıdan çok aile kurumuna ve bu kurumun sürdürülmesi için gerekli olan temizlik, çamaşır, bulaşık, yemek, çocuk bakımı vs. gibi bir dizi domestik faaliyete atıfta bulunuyor. Geleneksel yargılar kadını aileye ait bir özne olarak görüyor ve dolayısıyla da kadını çoğunlukla evin içinde konumlandırıyor. “Ev” o kadar cinsiyetlendirilmiş bir yer ki eve ait pürüzler -yani gündelik yaşamın ahengine aykırı kabul edilen temizlik yapmak, yemek pişirmek gibi tüm o ev içi faaliyetler³ - kimi zaman doğrudan “ev kadını”, “ev hanımı” gibi ifadelerle adlandırılan kadınların alanına ait görülürken kimi zaman da “hizmetçi”, “yardımcı kadın”, ya da bazen yalnızca ‘kadın’

1. Muharrem Kılıç, “Pandemi Dönemi İnsan Hakları Siyaseti: Hak ve Özgürlükler Düzeninin Kırılma Noktası Doğası”, Adalet Dergisi, 64 (Ocak 2020). (erişim 29.10.2020)

2. Aksu Bora, Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emekçisi ve Kadın Öznelliğinin İnşası (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 10.

3. Nurdan Gürbilek, Ev Ödevi (İstanbul: Metis Yayınevi, 1998), 103.

olarak adlandırılan ücretli ev emekçilerine özgüleniyor.

Yürürlükte olan Türk Medeni Kanunu, kadın ve erkeğin “evlilik birliği” içindeki hak ve yükümlülüklerini eşitlik temelinde düzenlemiş; “birliği eşler beraberce yönetir” deyimini kullanmıştır. Pozitif hukukta aile ve evlilik kavramları birtakım rollere sahip bir kadın belirlenimi üzerinden tanımlanmamış, üstelik evin idaresi ve evdeki yaşamın sürdürülebilirliği kadın ve erkeğe birlikte özgülenmiştir. Fakat gündelik yaşam pratiklerini belirleyen yalnızca yasa metinleri değildir; dini yetkeler ve güdülen sosyal politikalar da toplumu şekillendirmekte ve bu sayede kadına çeşitli roller biçilmektedir. Hal böyleyken kadın, gelecekte Türk aile yapısında ahlaki özne olarak görülür; böylece kadın, ailesinin huzurunu, bütünlüğünü, sürdürülebilirliğini sağlamak uğruna toplumsal yaşama herhangi bir katkıda bulunmaksızın yalnızca ev içi hizmetleri ifa etmekle yükümlü kılınmıştır. Aile içindeki kadın öznesi kimliksizleştirilmiş, tek tipleştirilmiştir. Bu durum edebiyatta da karşılığını bulur; örneğin Orhan Pamuk, Kara Kitap’ta Galip’in karısı Rüya’yı “deterjanlı ve çocuklu kadınlar” dediği kadınlara hiçbir zaman benzetemeyişini “istatistiklerin ve bürokratik sınıflandırmaların ‘ev kadını’ diye adlandırdıkları o anonim kişi” diyerek ifade eder.⁴ Toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı bu “anonim ev kadını” kendi evinin içinde temizlik, yemek, bulaşık, çocuk bakımı gibi sürekli tekrarlanan, aslında görünmeyen işleri bir yeniden üretim mekanizması içerisinde yerine getiren kişidir.

Ev kadınına biçilen rollerin kapsamı, elbette ki, gündelik yaşamın değişen koşullarına göre sürekli genişleyerek değişmektedir. Covid-19 salgınının, aile üyelerinin, rutinlerine göre daha uzun süreler evde vakit geçirmesine yol açmasıyla beraber ev kadınının evde yapması gereken işler nicelik olarak arttı ve herkesin aynı evde olması sebebiyle bu işleri yapmak daha zor bir hale gelmeye başladı. Pandemi sürecinde halk sağlığını korumak amacıyla uygulanan karantinalar, kadınların gündelik yaşam pratiklerinde, erkeklerinkine nazaran, çok daha yıpratıcı etkilere sebebiyet verdi. Kadının ev içi görünmez emeğinin sömürüsü arttı, çoğu kadın kendisine şiddet uygulayan aile bireyleriyle – hatta failleriyle- aynı evde daha uzun süreler yaşamaya mecbur kaldı. Pandemi sürecinin başında UN Women tarafından yayımlanan İçgörülerden Müdahaleye: Covid-19 Salgını Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği raporu, bu süreçte kadınların sosyal yaşamdaki dezavantajlı konumlarının belirginleştiğini ve evde kalmaya bağlı olarak hane içi şiddete maruz kalma oranının da paralel artış gösterdiğini ortaya koyuyor.⁵ Virüsün yarattığı kriz ortamı bir kez daha gösterdi ki kadınlar, toplumsal cinsiyete dayalı roller yüzünden sürekli artan “ev içi yüklerin” altında kalıyor; öznelliklerinden, kişisel alanlarından mahrum ediliyorlar. Eve ait sorumluluklar tüm aile bireyleri tarafından paylaşılmadığı sürece kadınların pandemi krizinde ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan toplumun geri kalanına nazaran- daha fazla yıpranmaları kaçınılmaz olacaktır.

4. Orhan Pamuk, Kara Kitap (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 59.

5. Ginette Azcona, “From Insights to Action: Gender Equality in the Wake of Covid-19”, (UN Women, 2020), erişim tarihi: Mart 19, 2021, <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19-en.pdf?la=en&vs=5142>.

Çalışan kadınların pandemi dönemindeki durumları, ev ve iş hayalarına dair koşullar ise ele alınması gereken bir diğer meseledir. “Evden çalışma”, kadınların hem çalışma hayatını hem de evdeki gündelik hayatını etkiledi. Evi içi hizmetlerin tek sorumlusu kadınlar olarak görüldüğünden, evden çalışmak zorunda olan kadının artan ev içi sorumlulukları işine dair sorumluluklarıyla çakışınca kadınlar, içinden çıkılmaz bir durumun içinde kaldılar. Okulların uzaktan eğitim vermeye başlamasıyla, kadının çalışma saatleri içerisinde evde olan -dolayısıyla evde yemek yemesi gereken, bakılması gereken- çocuklar, çalışan kadının bir iş gününün bir parçası haline geldi. Ev içi emeğin ücretlendirilmesi, kadınların bu alanda istihdam edilmesi yaygın bir politika olsa da bu hiyerarşik ilişkinin bir tarafını oluşturmayan kadınlar da var. İşte, ister “dışarıda” çalışan ister “evde” çalışan bir kadın olsun her halükârda kendi evinde hizmet etmek, evle ilgili akla gelebilecek her türlü domestik faaliyeti yürütmekle yükümlü görülen o “deterjanlı ve çocuklu” kadınlara “ev kadını” deniliyor.

6. Bora, Kadınların Sınıfı, 41.

7. Gül Özyeğin, Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 36.

8. Bora, Kadınların Sınıfı, 70.

Kadınlık Hiyerarşisi: Ücretli Ev Hizmetleri

Kadının öznelliğini ev ile sınırlandırmak, kadını erkeklerden farklı kılan bir toplumsal cinsiyet dayatmasıdır; bununla birlikte kadınların ev içi emeğinin ücretlendirilmesi, sermayeleştirilmesi, kadınların erkelerden olduğu kadar birbirlerinden de farklı olduğunu gösteriyor.⁶ Erkeklerle kadınlar arasındaki hiyerarşi doğrudan cinsiyete dayalı olarak ortaya çıkarken kadınlar arasındaki hiyerarşi kadınların sosyal yaşam pratikleri üzerinden şekilleniyor. Çalışan kadınlar, ev işlerini yapmaya vakti olmayan kadınlar, ev işlerini yapmayı tercih etmeyen kadınlar, patriyarkanın erkeklerle tanıdığı ayrıcalıklara sahip değiller. Bu yüzden eve ait tüm faaliyetler her koşulda -kendileri tarafından yerine getirilemeyecek dahi olsa- kadınların sorumluluğu olmaya devam ediyor. Böylece ev içindeki cinsiyete dayalı iş bölümü, farklı “kadınlıklar” arasında yeniden üretiliyor; kadınlar arasında sınıfa dayalı bir istihdam ilişkisi olan “ücretli ev emeği” ortaya çıkıyor.⁷

Ücretli ev emeği herhangi bir istihdam ilişkisinden birçok noktada ayrılır; en başta ev işinin sosyolojisi ve tarihsel gelişimi, ev emeğinin sermayeleştirilmesini yalnızca bir ekonomik istihdam ilişkisi olarak görmeye engel olmalıdır.⁸ Ev işleri nitelikleri itibarıyla de görünmez, çabuk tüketilebilen “hizmetler” olduğundan bu işlerin karşılıklılık esasına dayalı bir iş ilişkisi olarak ele alınması zorlaşmaktadır. Dolayısıyla ev emekçisi kadınlar, istihdam edilirken ve iş ilişkilerini sürdürürken diğer işçilere göre daha farklı deneyimler yaşamaktadır.

Ev hizmetlerinin ücretli olarak görülmesinde işçi ve işveren arasında, aslında, adı konulmamış bir sınıfsal fark mevcuttur; bu sınıfsal fark, çeşitli biçimlerde yeniden ifade edilir. Örneğin ev emekçisinin doğrudan “kadın” diye adlandırılması, işveren tarafa “hanımım” vb. şekillerde hitap edilmesi ücretli ev emeğinin sınıfsal farkı sürekli yeniden inşa eden yanını anlatabilir. Ücretli ev emeğinin haiz olduğu kendine özgü

işçi-işveren ilişkisi, başkalarının evinde ücret karşılığı ev hizmetlerini gören kadınların çoğunluğunun neden resmi çalışma kayıtlarına yansımadağını açıklıyor aslında. Ev emekçisi kadınların oldukça büyük kısmı kayıt dışı -dolayısıyla güvencesiz- çalışıyor; çünkü ev emeğinin istihdamı, iş kurumlarından çok enformel ilişkiler üzerinden gerçekleştiriliyor. Başka evlere temizliğe, çocuk bakmaya giden kadınlar bir önceki işverenlerinin kişisel referansları sayesinde çalışmak için başka evler bulabiliyor. Ev emekçisi kadın ve işverenleri arasındaki kırılğan ilişki çoğu zaman diğer iş ilişkilerinde olduğu gibi çalışma koşullarının, çalışan haklarının tüm detaylarıyla belirlenmesine engel oluyor. Öyle ki, ev işlerini zaten kendi habituslarıyla bütünleştirmiş olan ev emekçisi kadınlar bu işi yaparken sahip oldukları, sahip olmaları gereken haklarını bilmiyorlar bile. İşveren tarafından bu hakların düzenlenmesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi de düşünülüyor; çünkü “ev işi” aslında bir iş olarak görülüyor.

Ev emekçisi kadınların istihdamına aracılık eden kurumlar da mevcuttur. Örneğin İŞKUR ve İŞKUR lisanslı Özel İstihdam Büroları, işveren ve işçiler arasında aracılık yapıyor.⁹ Fakat kayıtlı olan kadınlar yönünden bakıldığında da ev emekçilerinin diğer işçilerle eşit sosyal ve ekonomik haklara sahip olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu eşitsizliğin yansımalarının, özellikle pandemi döneminde daha büyük sıkıntılara yol açtığını söyleyebiliriz.

Covid-19 Pandemisinde Ev Emekçisi Kadınların Durumu

1. Ev Emekçisi Kadınların “Hukuki Statüsü”

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) verilerine göre ev emekçilerinin %80’e yakını kadınlar oluşturuyor.¹⁰ Türkiye’de ise ev hizmetlerinde çalışanların neredeyse tamamının kadınlar olduğunu gözlemliyoruz.¹¹ Ev eksenli çalışan bu işçilerin bir kısmı kayıt dışı çalışırken -yani aslında “çalışmıyor” sayılırken- kayıtlı istihdama dahil olan ev emekçileri ise ev hizmetlerinin değersizleştirilmesi ve diğer iş kollarından dışlanması sebebiyle iş hayatında ayrımcılıklara maruz kalıyor.

Ev emekçisi kadınların durumunun bir hukuki ilişki çerçevesinde ele alınması onların haklarını koruyabilmek için hayati bir unsur; çünkü biliyoruz ki haklar, ancak bir ilişki söz konusu olduğunda var olur ve bu hakları talep edebilmek, hukukun yarattığı dilin elverdiği ölçüde mümkün kılınmıştır. Hukuki açıdan ele almaksızın bir ilişkiyi tarif etmek mümkün değildir;¹² işçinin ve işverenin ne tür bir hukuki ilişki içerisinde olduğunu tanımlayabilmek işin kapsamının, tarafların karşılıklı yükümlülüklerinin belirlenmesi için gereklidir. Kayıt dışı çalışan ev emekçileri, işçiyi koruyan yasaların öznesi olmadıkları için iş tanımalarını belirlemek ve haklarını güvence altına almak, elbette ki kayıtlı çalışanlara göre daha zordur. Fakat önemli olan bir diğer mesele de ev emekçilerinin hangi yasanın öznesi oldukları, yani haklarını düzenleyen yasaların mahiyetidir. Nitekim ev içi hizmetler, başlı başına bir iş kolu sayılmayı gerektirecek nitelikleri haiz olmasına rağmen Türk hu-

9. Seyhan Erdoğan, Gülay Toksöz, “Kadınların Görünmeyen Emeğinin Yüzü: Türkiye’de Ev İşçisi Kadınlar”, Uluslararası Çalışma Ofisi 2013 Çalışma Koşulları ve İstihdam Serisi; No. 42

10. “189 sayılı ILO Sözleşmesinin 5. Yılı”, Uluslararası Çalışma Örgütü, Erişim Tarihi: Ekim 31, 2020, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_491394/lang--tr/index.htm

11. Türkiye’de sadece ev hizmetlerinde çalışanların kesin ve net sayısına -bu konuda bilgi edinilebilecek temel veri tabanı olan- TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistiklerinden ulaşmak mümkün değil, bu alana özgü bir sınıflandırmaya yer verilmiştir.

12. Cormac Cullinan, Vahşi Hukuk: Bir Yeryüzü Adaleti Manifestosu, çeviren. Meral Güneşdoğmuş (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 138,139.

kuk sisteminde yasalarca ayrıca düzenlenmemiş, iş tanımına yer verilmemiştir. Ev hizmetleri, Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmeleri Kanununa ekli (1) sayılı işkolları cetvelinde 20 numaradaki “Genel İşler” satırına dahil edilmiştir.¹³ Görülüyor ki işkolu esasına göre sendikalaşmanın benimsendiği hukuk sistemimizde ev hizmetleri sendika hukukunda kendine özgü bir yer edinmemiştir. Ev emekçileri, iş hukukunun öznesi değillerdir; iş hukukunda “işçi” olarak tanınmazlar. Nitekim ev hizmetlerinde çalışanlar, 4857 sayılı İş Kanunu’nun 4. maddesinde işbu kanunun uygulanmayacağı meslek grupları arasında sayılmıştır. Ev hizmetlerinde çalışanlara 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun hizmet sözleşmesine ilişkin hükümleri ile genel nitelikteki hükümleri uygulanır.¹⁴ Ev hizmetlerinde işçi ve işveren arasındaki ilişkinin hukuk dilinde “iş sözleşmesi” olarak değil de “hizmet sözleşmesi” olarak anlam bulması, ev emekçileri için çeşitli dezavantajlar oluşturuyor. Hizmet sözleşmesinde taraflar arasında bir çeşit tabiiyet söz konusudur; özellikle de ev hizmetlerinde olduğu gibi işverenin denetim ve gözetimini gerektiren işlerde bu tabiiyet söz konusu olmaktadır. Ev hizmetleri, işverenin kendi evinde, onun buyurduğu şekilde görülmesi gereken işlerdir. Yine ev hizmeti mahiyeti itibariyle görünmeyen, çabuk tüketilebilen bir iş olduğundan, işverenin talimat verme yetkisi karşısında işçinin bu talimatlara uyma ediminin kolaylıkla sömürülebileceği bir iştir. Ev emekçisi, akdedilen “hizmeti” ifa ettiği süre boyunca işverene kişisel olarak bağımlıdır; bu çeşit bir iş ilişkisinde taraflar arasında yalnızca hukuki bir hiyerarşi değil, doğrudan bireyler arası bir hiyerarşi de söz konusudur.¹⁵

2. Pandemide Unutulan “İşçiler”: Ev Emekçisi Kadınlar

Çalışma koşulları, halihazırda iyileştirilmemiş ev emekçisi kadınlar, pandemi kriziyle birlikte iş hayatında daha dezavantajlı bir konuma geldiler. Başka evlerde ücret karşılığı çoğunlukla temizliğe giden, çocuk bakan kadınlar, koronavirüs ortamında iş bulmakta zorlandı, devam ettiği bir işi olanlar ise “bir daha gelmemeleri söylenerek” işten çıkarıldı. Ev hizmetlerinde hukuki biçimler fazlaca önemsenmediği için, işten çıkarılmalar karşısında emekçi kadınlar çoğunlukla haklarını aramadı bile -ev emekçisi kadınların büyük çoğunluğu işçi olarak haklarından haberdar olmadıklarını söylüyor.¹⁶ Ev emekçileri İş Kanununun kapsamı dışında kaldıkları için haksız yere işten çıkarıldıklarında işe iade davası açamazlar; buna bağlı olarak da “işe başlatmama tazminatı” ve “boşta geçen süre alacağı” gibi işçi haklarından yararlanamazlar.¹⁷ Bu durumda, pandemide işsiz kalan ev emekçilerinin ekonomik durumlarını iyileştirebilmeleri, diğer işçilerin aksine, çoğunlukla “sosyal destek paketlerine” bağlıdır. Sosyal destek paketleri ise kayıtlı çalışan ev emekçileri için söz konusu olurken kayıt dışı istihdam edilenleri yasal olarak kapsamaz. Yine ev hizmetlerinin yasalar önünde kesin bir iş tanımını olmadığı ve ev emekçilerinin hukuki statüsü ‘belirsiz’ olduğu için işsizlik yardımlarından da yararlanamazlar.

Ev emekçilerini de kapsayan sosyal destek paketlerinin kayıt dışı

16. Ekmek ve Gül, “İMECE Ev İşçileri Sendikası: Ev işçileri salgın döneminde unutuldu.” Son erişim: 24 Mart 2021, <https://ekmekvegul.net/gundem/imece-ev-iscileri-sindikasi-ev-iscileri-salgin-doneminde-unutuldu>

17. Uşan ve Erdoğan, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, 176.

çalışanları kapsamamasının yanında, başvurmak için gerektirdiği “on-line sistem” de sıkıntılıdır. Ev emekçisi kadınların okur yazar olmayan, teknoloji imkanlarına ulaşamayan kısmı için ulaşılabilir bir destek olmadığını görüyoruz.

Ev hizmetlerinde, işçinin çalışma yeri başkasının evi olduğu için ve ifa edilen edimin konusu, çoğunlukla, doğrudan “hijyen” olduğundan çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve işçilerin sağlığının korunması pandemide hayati bir öneme sahiptir. Ev hizmetlerinde çalışanlar, tabii oldukları yasalar uyarınca, belirli ve belirsiz süreli olarak çalışırlar ve 10 günden az süreli çalışmalarda işverenin sigorta yapma zorunluluğu yoktur. Evlerde, her türlü kir ile doğrudan temas eden emekçi kadınların sigortasız çalışması, ev emekçilerinin pandemide nasıl daha da güvencesizleştirildiklerinin bir örneğidir. Ev emekçilerine, çalıştıkları evlerde salgından koruyucu hijyenik elbiseler ve diğer gereçler temin edilmeli ve salgın konusunda bilgilendirici eğitimler verilmelidir. Bu hayati önlemler, işverenlerin inisiyatifine bırakılmamalı; ev emekçisi ile işveren arasında bir sözleşme kurulabilmesi için zorunlu bir unsur olarak düzenlenmelidir. Olağan dışı, zor süreçlerde kadınlar, ‘ev kadını’ veya başka herhangi bir yaftalamayla ötekileştirilmeden haklarını ve sosyal varlıklarını korumaya yönelik önlemler alınmalıdır. Yani, pandemi döneminde ev içi eşitsizlik, yoksulluk ve şiddet artışını önlemeye yönelik tedbirler, ‘acil durum tedbirleri’ arasında sayılmalıdır.

Pandemi döneminde hem kendi evlerinde hem de başka evlerde çalışmak zorunda kalan ve ekonomik ve sosyal şiddetle mücadele eden ev emekçisi kadınların hukuki statüleri konusundaki karışıklıklar giderilmedikçe, yasalarca onları es geçen boşluklar doldurulmadıkça ev emekçisinin maruz kaldığı haksızlıkları onarmak mümkün gözüküyor.

Kaynakça

- Aydoğdu, Murat, Türk Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, Ankara: Adalet Yayınevi, 2019.
- Bora, Aksu, Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Cullinan, Cormon, Vahşi Hukuk: Bir Yeryüzü Adaleti Manifestosu, Çev. Meral Güneşdoğmuş. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2014.
- Erdoğan, Seyhan ve Toksöz, Gülay “Kadınların Görünmeyen Emeğinin Yüzü: Türkiye’de Ev İşçisi Kadınlar”, Uluslararası Çalışma Ofisi 2013 Çalışma Koşulları ve İstihdam Serisi; No. 42
- Ekmek ve Gül, “İMECE Ev İşçileri Sendikası: Ev işçileri salgın döneminde unutuldu.” Son erişim: 24 Mart 2021, <https://ekmekvegul.net/gundem/imece-ev-iscileri-sendikasi-ev-iscileri-salgin-doneminde-unutuldu>
- Ginette Azcona, “From Insights to Action: Gender Equality in the Wake of Covid-19”, (UN Women, 2020), erişim tarihi: Mart 19, 2021, <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19-en.pdf?la=en&vs=5142>.
- Özyeğin, Gül, Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Uşan, Fatih ve Erdoğan, Canan, İşve Sosyal Güvenlik Hukuku. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2020.
- Uluslararası Çalışma Örgütü, “189 sayılı ILO Sözleşmesinin 5. Yılı”, Erişim Tarihi: Ekim 31, 2020, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_491394/lang--tr/index.htm